

İLKÖĞRETİMİN İKİNCİ KADEMESİ DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS PROGRAMINDAKİ AMAÇ VE KONULARIN PROGRAM GELİŞTİRME AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Doç.Dr. Mehmet Zeki Aydın²

Bu çalışma, eğitimde program geliştirme alanı içerisinde, bir program değerlendirme araştırmasıdır. Alan araştırmasına dayalı çalışma, İlköğretimin ikinci kademesinde zorunlu dersler arasında yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin programının amaç ve konularının değerlendirilmesini kapsamaktadır.³

PROBLEM

Bugünkü DKAB Ders Programı;

Bugün ilk ve orta dereceli okullarda uygulanan DKAB dersi öğretim programı, ilk olarak 1982 Anayasası gereğince Din Bilgisi ve Ahlak derslerinin birleştirilmesi ve zorunlu dersler arasına alınması sonucu olarak 29 Mart 1982 tarih ve 2109 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Dersin temel ilkeleri tekrar düzenlenerek 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı T. Dergisinde yayımlanmıştır. Aynı programda tekrar mahiyetinde olan bazı üniteler çıkarılarak yapılan bir değişiklikle son program 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı T.D. de yayımlanmış ve şu anda resmi ve özel tüm okullarda uygulanmaktadır.⁴

DKAB ders programında bütün okullar için ortak genel bir amaç ve yine tüm okullar için geçerli olmak üzere 26 adet temel ilke (öğretim ilkesi) belirlenmiştir. Bunların yanında, programda ilk ve ortaöğretim için belirlenmiş ayrı ayrı amaçlar ve konular

¹ Bu makale, **İslâmî Araştırmalar**, Cilt:13, Sayı:1, Ankara 2000, ss.5-25’de yayımlanmıştır.

² www.mehmetzekiaydin.com Email: mzekiaydin@mynet.com

³ Araştırmanın verileri, MEB EARGED Başkanlığı ile ortaklaşa yapılan “**İlköğretimin İkinci Kademesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programındaki Ahlaki Amaç ve Konuların Program Geliştirme Açısından Değerlendirilmesi**” adlı çalışma için yapılmış anketten alınmıştır. Bu çalışmanın tamamı MEB EARGED Başkanlığınca 1998 yılında basılmıştır.

⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, 29 Mart 1982 tarih ve 2109 sayılı **Tebliğler Dergisi**; Milli Eğitim Bakanlığı, 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı **Tebliğler Dergisi**; Milli Eğitim Bakanlığı, 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı **Tebliğler Dergisi**.

bulunmaktadır. Programda geçen amaç ve ilkeleri ele almadan önce öğretim programlarının unsurlarından olan amaç ve hedef kavramları ile bunların nasıl belirlendiği konusunu açıklamakta yarar vardır. Kaynaklarda ve uygulanan eğitim programlarında amaç ve hedef terimleri kullanılmaktadır. Bu iki kelime, birbirine yakın anlamları ifade etmesine rağmen, amaç terimi daha genel, hedef terimi ise daha özel bir anlamda kullanılmaktadır. Bu sebeple eğitimin genel amaçları, dersin özel hedefleri demek daha yerinde bir kullanımdır.

Eğitim programlarında yer alan üç temel hedef vardır.

1. Uzak amaç: Devletin eğitim politikası (eğitim felsefesi).
2. Genel amaç: Uzak hedef doğrultusunda belirlenen okulların amaçları.
3. Özel hedef: Genel amaçlar doğrultusunda belirlenen derslerin hedefleri.

Öğretim programlarında yer alan bütün derslerin ulaşmak istediği bir hedef vardır. Her ders, ulaşmak istediği kendine has özel hedefini gerçekleştirirken, okulun genel amacına ve Milli Eğitimin uzak hedefine, yani devletin belirlediği eğitim politikasının gerçekleşmesine katkıda bulunmak durumundadır. Böylece her dersin üç basamaklı bir hedefe yönelik olarak çalışması gerekmektedir.⁵

DKAB dersinin tüm okul ve sınıflar için, özel amacı, programda şöyle ifade edilmiştir: *"Temel eğitim ve ortaöğretimde, Türk Milli Eğitim Politikası doğrultusunda Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; Böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin, dini ve ahlaki yönden geliştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir."*⁶

Programdaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin genel amacı incelendiğinde, dersin öğretiminin Türk Milli Eğitiminin istediği insan tipini yetiştirmede bir araç olarak kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yine programın amaçlarında dini ve ahlaki bilgilerin yanında bir çok tutum, alışkanlık ve değerlerle ilgili davranışların da kazandırılması amaçlanmaktadır. Ancak öğrencilere bu davranışların kazandırılması, çağın şartlarına uygun, bilimsel bulgular ışığında hazırlanmış programların uygulanmasıyla

⁵ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara 1975, s.14-15.

⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı **Tebliğler Dergisi**, s.220.

sağlanabilir. Bu nedenle uygulamadaki programın belirtilen işlevleri yerine getirip getirmediğinin program geliştirme açısından irdelenmesi gerekmektedir.

Bu amaçla, yürürlükteki ilköğretimin ikinci kademesi DKAB ders programına baktığımızda; dersin amaçlarının çok genel olup, gözlenebilir öğrenci davranışına dönüştürülmemiş olduğunu görürüz. Ayrıca programda ders konuları, konu başlıkları şeklinde verilmekle yetinilmiştir. Böylece dersin ve konuların öğrencide nasıl bir davranış değiştirmesi gerektiği düşüncesi öğretmenin yorumuna bırakılmıştır. Aynı şekilde programda eğitim durumları denilen öğretim yöntemleri, araç-gereç, kaynaklar ve değerlendirme durumları yer almamıştır. Sadece, genel ilkeler (bunların bir kısmı yasakları saymaktadır) verilmiştir. Halbuki, bu durumun incelenmesi halinde görüleceği gibi, amaçlarının çoğunluğu duyuşsal alanda olan dersin, öğrenme faaliyetlerinin düzenlenmesi ve sonuçta öğrencilerin değerlendirilmesinde sorunlar çıkaracağı açıktır.

Dersin amaç ve konularının yapısı gereği deney ve gözleme fazla yer verilemediğinden, konuların kavranılması güçleşmekte, öğrenci davranışına dönüşmemektedir. Çoğunlukla takrir (anlatma) yöntemiyle işlenen derste kulağa hitap eden bir yaklaşım söz konusudur. Bunun sonucu olarak da amaçlarda ifade edilen davranışlardan sadece bilişsel alanla ilgili davranışlar kazandırılabilmekte ve yine sadece bu alanla ilgili davranışlar ölçme değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Bu dersin işlenişinde ağırlığın öğretilmekte olması, ders araç-gereçlerinin yeterince kullanılmaması, bunlara ek olarak araştırma ve incelemenin yapılamaması nedenleri birleştiğinde, dersten istenilen verim elde edilememektedir.

Program içerisinde yer alan bütün boyutlar aynı derecede önemlidir, birbiriyle dayanışma halindedir. Boyutlardan birinin yetersizliği, diğerlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bütün bunlar, öğretimde istenilen amaçları gerçekleştirebilmek için; DKAB dersi programlarının amaç ve muhtevasının günün şartlarına uygun olarak belirlenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Mevcut programda ilköğretimin ikinci kademesi (6.7.8. sınıf) DKAB dersinin amaçları 14 maddede toplanmıştır. Bu amaçların yanında bir de programda olmayan fakat, aslında olması gereken konuların hedefleri vardır. Konuların hedefleri, şu anki programda bulunmamakta, dersin özel hedeflerine uygun olarak öğretmen tarafından hazırlanmaktadır. Mevcut programdaki dersin amaçları, öğretmen tarafından alınıp sınıfa götürülecek ve

uygulanacak biçimde düzenlenmemiş olduğundan, öğretmen o amaç ve konuları rehber olarak, belirlenen konuların hedeflerini belirlemek durumundadır. Genel amaçlara, her ders için belirlenen küçük hedeflerle ulaşılır. O halde dersin özel hedefleri öğrenci davranışına dönüştürülecek şekilde ifade edilmiş olmalıdır.

Şimdi programda, 6.7.8. sınıflar için belirlenmiş olan 14 maddeden oluşan amaçlardan bazılarını ele alalım.

1."Din ve İslam Dinine ilişkin temel kavramları bilmek."

2."Müslümanlığın en son ve en gelişmiş din olduğunu bilmek."

Görüldüğü gibi bu iki amaç ve aynı şekilde 3.7.8.10. amaçlar, bilişsel alanla ilgili, yani bilgi öğrenmeyi gerektiren amaçlardır. Bunların anlaşılması ve öğretim konusu yapılması nispeten kolaydır. Bir de şimdi vereceğim örneklerdeki amaçlara bakalım.

9. hedef: "Dini inanç ve duyguları şahsi çıkarlar için kullanmamak."

11. hedef: "Her türlü ibadet ve dış temizlik gibi güzel ahlakın da insan için vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeğini benimsemek."

13. hedef: " Milli benliğimize ve dinimizin ana kaynaklarına dayalı din ve millet şuurunu kavramak, vatandaşlarına, din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıklara karşı saygı, sevgi ve şefkat duymak."

Bu hedeflerde sayılan değer, kavram ve alışkanlıkları öğrencinin önce anlaması, sonra da benimsemesi istenmektedir. Burada istenilen "anlamak", bilgi ile ilgili olup, öğretmen elinden geldiğince bunu gerçekleştirmeye çalışır. Peki öğrencinin söz konusu değer ve kavramları benimsemesini nasıl sağlayacak ve aynı şekilde öğretimin sonunda bu davranışları öğrencinin kazanıp kazanmadığını veya ne kadar kazandığını nasıl ölçecektir. Yani öğrencinin söz konusu değerleri benimseyip benimsemediğini nasıl bilecek ve aynı şekilde nasıl notla değerlendirecektir?

Şüphesiz yukarıdaki hedeflerin kazanılmaya değer olduğunu hepimiz kabul edebiliriz. Fakat bu amaçların sınıf ortamında ifade ettiği anlam nedir? Bu amaçlara nasıl ulaşılır? Amaçlar öğrencinin ulaşacağı seviyeye işaret etmekte, ancak dersin sonunda öğrencinin bu seviyeye ulaşabilmesi için kazanacağı davranışların neler olduğunu açıklayamamaktadır. Bu amaçlara göre, bir öğretmen sınıfta ne yapmalı ki, öğrencilere bu davranışları kazandırabilsin?

Eğitimde amaç ya da hedef, eğitim-öğretim faaliyetleri sonunda öğrencilerin bilgilerinde, düşüncelerinde, tutumlarında, duygularında, hareketlerinde yani davranışlarında meydana gelmesi beklenen değişiktir.⁷ Belli bir dersin hedefleri, derse devam etmiş öğrencinin dersin sonunda kazanacağı davranışları belirtir. Bir dersi tamamlayan bir öğrencinin davranışlarıyla, bu dersi hiç almamış bir öğrencinin davranışları arasındaki farkı ortaya koymak, hedeflerin açıklığı kavuşması demektir.

Bugünkü DKAB dersi öğretim programının amaçları, genel eğitimin ve din eğitiminin amaçlarıyla birlikte düşünülerek yorumlanmış ve gözlenebilecek, ölçme-değerlendirmeye tabi tutulabilecek öğrenci davranışları olarak belirlenmiş değildir. Halbuki din ve ahlak öğretiminin başarısı, öğrencinin hazırbulunuşluğunu, tecrübesini, zeka düzeyini, ilgi ve alışkanlıklarını, içinde bulunduğu yaşın psikolojisini ve içinde yaşadığı çevrenin beklentilerini hesaba katarak belirlenen öğrenim hedefleri ve bu hedeflere göre belirlenmiş öğrenci davranışları ile mümkündür.⁸

Günümüzde program geliştirmeciler, eğitim hedefleri ve davranışları ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapmaktadırlar. Onlar, programın temel unsurlarından olan hedefler ile ilgili "yeterliliğe dayalı hedef" kavramı ve hedeflerin mutlaka ölçülebilir öğrenci davranışlarına dönüştürülmesi gereğinden bahsetmektedirler.⁹

Yeterliliğe dayalı hedef, muhtevanın öğrencide nasıl bir davranış geliştireceğini, öğretmenin ve öğrencinin sorumluluğunu açıkça gösterir. Yeterliliğe dayalı hedef, öğretme-öğrenme sürecinin sonunda meydana gelmesi beklenen ürünü, yani öğrencinin ne yapacağını belirler. Hedefe ulaşacak olan öğrencidir. O halde öğrenci hedefe ulaştığı zaman ne yapacaksa, hedef onu dile getirir. Hedefler, öğretmenin yapacaklarını değil, öğrencinin neler yapması gerektiğini açıklamalıdır. Burada hedefin öğretmenin değil de öğrencinin ders sonunda yapması gerekli davranış şeklinde yazılması büyük önem taşır. Örneğin, "öğrenciye kul haklarının önemini kavratmak" öğretmene yönelik bir hedefi ifade etmektedir. Diyelim ki bir müfettiş bu hedefin gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek istiyor. Bunun için öğretmene "kul haklarını kavratmış mı?" diye sorması gerekir. Öğretmen de "ben kavratmış" dese haklıdır. Bu hedef öğrenciye yönelik olarak "kul

⁷ Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, s.24-25.

⁸ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi**, Ankara 1991, s.123.

haklarının önemini kavrayabilme" şeklinde yazılıysaydı, müfettiş öğrencinin, soracağı sorularla konuyu kavrayıp kavramadığını anlayabilirdi.

Diğer taraftan, hedefler açık bir şekilde yazılmalıdır. Hedefler, açık ve seçik olduğu zaman, uzun genellemeler önlenir, öğretimin düzenlenmesine yardım eder, en uygun ve etkili yöntemin seçilmesini sağlar, öğrencide ilgi uyandırır, öğretmen-öğrenci iletişimini kolaylaştırır.

Hedeflerin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Hedef, varılmak istenen nokta olduğuna göre, hedefin istenilen davranışlardan oluşması ve eğitimle kazandırılabilir nitelikte olması gerekir. Her hedef, hangi toplumda, hangi kişi ve konu alanı için belirleniyorsa o toplumun gerçeklerinden, kişilerin hazırbulunuşluk seviyelerinden ve konu alanındaki çağdaş bilgi birikimlerinden hareket etmek zorundadır.

Hedeflerin ifade ediliş şekli de çok önemlidir. Hedefler, öğrenci davranışına dönüştürülebilecek ve öğrenme özelliği belirtecek nitelikte yazılmalıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi konu başlıkları hedef olamaz. Çünkü bu tür anlatımlar davranışa dönüştürülemez. En genel anlamıyla davranış, "görülen ve görülmeyen her türlü bedensel, ruhsal ve zihinsel etkinlik" demektir.¹⁰ Davranışlar hem hedefler, hem de eğitim ve sınav durumlarıyla ilgilidir. Çünkü eğitimde hedef, "bir öğrencinin, planlanmış ve tertiplenmiş yaşantılar sayesinde kazanması kararlaştırılan ve davranış değişikliği veya davranış olarak ifade edilmeye elverişli olan bir özellik" olarak ele alınmaktadır.¹¹ Her hedef, kişinin bilgi, beceri, alışkanlık, güç, yetenek, ilgi, tutum gibi özelliklerinden birine dayanabilir. Kişi, doğuştan bu özellikleri geliştirme kabiliyetine sahip olarak dünyaya gelir. Eğitimle de bu özelliklerin kazandırılmasına ve geliştirilmesine çalışılır. Fakat bunların geliştirilip geliştirilemediğini nasıl bileceğiz? Bugün için bu direkt olarak yoklanamıyor. Ancak kişinin davranışlarına bakılarak bir sonuca varılabiliyor. Bu nedenle, hedeflerin davranışa dönüştürülebilecek şekilde ifade edilmesi önemlidir. Eğer hedef, davranışa dönüştürülemiyorsa, yani davranış olarak gözlenemiyorsa, o hedefin varlığından ya da gerçekleştiğinden söz etmek mümkün değildir. Üstelik bilgi, güç, beceri, alışkanlık gibi

⁹ Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, s.53-57; Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s.123; Veysel Sönmez, **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, Ank.,1986, s.38-96; Hıfzı Doğan, **Analiz ve Program Hazırlama**, Ank. 1982, s.144.

¹⁰ Oğuzkan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, s.45.

¹¹ Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, s.25; Sönmez, Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı, s.95.

özelliklerden herkes aynı anlamı çıkarmayabilir. Herkesin aynı, en azından benzer anlam çıkarabilmesi için, o özelliğin göstergesi olan davranışların belirlenmesi gerekir.¹²

Çağdaş eğitimciler, öğrendiğimiz davranışları, "bilişsel, duyuşsal ve beceri (psiko-motor) alanı" olmak üzere üç gruba ayırarak sınıflandırmışlar ve her alanın alt basamaklarını da aşamalı olarak belirlemişlerdir.¹³ Aslında bu üç alan birbirinden tamamen ayrı değildir. Her alan, bir dereceye kadar birbirleriyle iç içe ve yakından ilgili olduğu gibi, bu ilgi alt basamaklarda daha da sıktır. Yani hiçbir hedef bütünüyle bilişsel, duyuşsal veya beceri (psiko-motor) alanına girmeyebilir. Bu alanlar çoğu kez iç içe ve birbiriyle yakından ilgilidir. Bilişsel alana giren bir davranış, bir boyutuyla duyuşsal, diğer boyutuyla beceri (psiko-motor) alanıyla ilgili olabilir. Ancak hedefte zihinsel bilgi kazandırma özelliği ağır basıyorsa bilişsel (cognitif, ma' rifi) alan; duygu, ilgi, tutum, güdülenmişlik, kaygı, benlik, kişilik ve değer yargıları gibi davranışlar ağır basıyorsa duyuşsal (affectif, vicdani) alan; jest, mimik, ses, el kol, vücut hareketleri gibi becerilerin baskın olduğu öğrenmeleri beceri (psiko-motor, devinsel, devinişsel, hareki) alanı içerisinde değerlendirilmektedir. Örneğin, bir felsefi görüş ya da bir kavramı açıklamada zihinsel faaliyet daha baskındır. Bu sebeple, bu tür öğrenmelere bilişsel alanla ilgili davranışlar diyoruz. Buna karşın, bir inanca bağlılık, bir kişiyi sevmek ya da sevmemek, temizlik alışkanlığı, diğer insanlarla ilişkilerde hoşgörülü olmak ya da olmamak, belli olaylar karşısında takınılan tutumlarla ilgili davranışlar duyuşsal özelliklerle ilgilidir. Bu tür öğrenmeler duyuşsal alanla ilgili davranışlar olarak adlandırılmaktadır. Ancak, yüzmede, koşmada, bir torna aletini kullanmada, Kur'an okumada, duyuşsal ve zihinsel faaliyetlerden daha çok beceriye dönük öğrenmeler söz konusu olduğu için bu tür davranışlar beceri (psiko-motor) alanı olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıda açıklanan öğrenmeleri, üç alan olarak sınıflandırmayı ilk olarak 1960'lı yıllarda ABD'de Bloom ve arkadaşları yapmışlar ve bu sınıflama ilgili çevrelerce hızla

¹² Sönmez, Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı, s.95.

¹³ B. S. Bloom, vd., **Taxonomie des Objectifs Pedagogiques**, Tome:2: Domaine Affectif, Traduit par Marcel Lavallee, Montreal (Quebec, Kanada) 1969, s.3 vd.; Marie-France Defeldre-Hincq, **Definition et Taxonomie des Objectifs Pedagogiques**, Liege (Belçika) 1996, s.8 vd.; Renald Legendre, **Dictionnaire Actuel l'Education**, Librairie Larousse, Paris,1988, s.545-598.; Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, s. 63-76; Sönmez, Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı, s. 33-133; Halil Tekin, **Eğitimde Ölçme Değerlendirme**, 7. Baskı, Ankara 1993, s. 179-235; Cemal Yıldırım, **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, MEB İst. 1973, s.150-161.

benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu sınıflamalara çeşitli ilaveler¹⁴ yapılmış olmasına rağmen, temelinde bu üçlü sınıflama bulunmaktadır. Bu üç alandaki öğrenmeler kendi içerisinde, sade olandan karmaşığa doğru aşamalı olarak sıralanmıştır. Bu üç alanla ilgili öğrenmeler ana basamaklara ve her basamak da kendi içinde yine aşamalı olarak alt basamaklara ayrılmıştır. Konuyla ilgili DKAB dersine ait hazırlanmış bir örnek şöyledir:

Bilişsel Alanla ilgili Hedefler

BİLGİ BASAMAĞI: Topluma karşı ahlaki görevlerimizi sayabilme.

KAVRAMA BASAMAĞI: Topluma karşı görevlerimize kendi yaşadığı ortama uygun yeni örnekler verebilme.

UYGULAMA BASAMAĞI: Topluma karşı ahlaki görevlerimizi yerine getirmemizin sebep ve sonuçlarını açıklayabilme.

ANALİZ BASAMAĞI: Topluma karşı görevlerimizi sınıflara ayırabilme (gruplandırabilme).

SENTEZ BASAMAĞI: Topluma karşı görevlerimizle ilgili yaptığı sınıflamadaki unsurlar arasındaki ilişkileri açıklama.

DEĞERLENDİRME BASAMAĞI: Topluma karşı görevlerimizi İslam dini açısından değerlendirebilme.

Duyuşsal Alanla ilgili Hedefler

ALMA BASAMAĞI: Büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermenin iyi bir davranış olduğunun farkında olma.

TEPKİDE BULUNMA BASAMAĞI: Büyüklere saygı, küçüklere sevgi duymaya istekli olma.

DEĞER VERME BASAMAĞI: Büyüklere saygı, küçüklere sevgi duyma tutumu kazanma.

DÜZENLEME BASAMAĞI: Yaptığı davranışları, büyüklere saygı, küçüklere sevgi esasına göre düzenleme.

¹⁴ Ahmet Doğanay, “Eğitimde Yeni Bir Alan: Çabasal Alan”, 1. Eğitim Bilimleri Kongresi, s.163-169.

KARAKTERİZE ETME (BİR DEĞER YA DA DEĞERLER BÜTÜNÜYLE NİTELENMİŞLİK) BASAMAĞI: Büyüklere saygı, küçüklere sevgiyi alışkanlık haline getirme.

Beceri (Psiko-Motor) Alanıyla ilgili Hedefler

UYARILMA BASAMAĞI: Namaz surelerini, öğretmenin nasıl okuduğunu takip etme.

REHBER (KLAUZ) DENETİMİNDE YAPMA: Öğretmen gözetiminde, namaz surelerini kurallarına uygun olarak okuyabilme.

BECERİ HALİNE GETİRME BASAMAĞI: Namaz surelerini kurallarına uygun olarak okuyabilme.

DURUMA UYDURMA BASAMAĞI: Namaz surelerini başka bir makamda kurallarına uygun olarak okuyabilme.

YENİ BİR BULUŞ ÜRETME (YARATMA) BASAMAĞI: Namaz surelerini okurken, kendine has yeni bir tarz geliştirebilme.

Öğretimde gaye, öğrenme seviyesinin yükseltilmesidir. Örneğin, bilişsel alanla ilgili bir öğrenmede, öğrenme bilgi seviyesinde kalmayıp, kavrama ve uygulama seviyesine çıkartılabilirse başarı artmış demektir. Bu öğrenmelerin uygulama seviyesini aşır, çözümlenme (analiz), birleşim (sentez) ve değerlendirme seviyesine çıkması ise öğrenmenin tam gerçekleştiğini gösterir. Aynı aşamalı sınıflama duyuşsal alanda da söz konusudur. Burada en iyi öğrenme, bir değer ya da değerler bütünüyle nitelenmişlik basamağıdır. Bu da, hepimizin DKAB dersinden son noktada beklediğı, bir öğrenmeyi ifade etmektedir.

Türkiye`de konuyla ilgili tecrübi bir (alan) araştırma olmamasına rağmen batıda yapılan bir araştırmada, okullarda ele alınan konuların çok azı duyuşsal alanda işlenebilmektedir. Yapılan çalışmaların çoğu bilgi alanında olmaktadır.¹⁵ Türkiye`de de öğrenmelerin çoğu, bilişsel alanla sınırlı kalmaktadır denilebilir. Nitekim bu durumu ifade etmek için "bugün okullarımızda eğitim değil, sadece öğretim yapıyoruz" şeklinde şikayetler dile getirilmektedir. Halbuki bu durum, "okullarımızda eğitimde, öğrenmeler duyuşsal alandan daha çok, bilişsel alanda olmaktadır" ya da "okullarda öğrenilenler, bilgi basamağında kalmakta, inanç, tutum vb. şeklinde duyuşsal alana geçememektedir" şeklinde

¹⁵ Bilgin ve Selçuk, Din Öğretimi, s.124-125.

ifade edilmelidir. Çünkü eğitim, genel anlamda davranış değişikliği sürecini ifade ederken, öğretim, okullarda, kurslarda, bir sertifikaya dayalı, planlı, programlı eğitim faaliyetlerine denilmektedir. Her öğretim sonucunda eğitim vardır. Okullarımızda yapılan öğretim sonucunda çocuklar ve gençlerimiz eğitiliyorlar. Ancak bu eğitim seviyesi daha çok bilişsel alanda, yani zihinsel öğrenmelerle sınırlı kalmakta, duyuşsal alanda etkili olamamaktadır. Halbuki DKAB dersinin amaçlarının çoğu duyuşsal alanla ilgilidir.

Bu konuda, din eğitimcilerine düşen görev; din ve ahlak öğretiminin amaçları içinde yer alan bilişsel, duyuşsal ve beceri (psiko-motor) alanıyla ilgili davranışları tek tek belirlenmesi ve bunların sınıf içerisinde öğretmenler tarafından nasıl öğretim konusu yapılacağına açıklığa kavuşturulmasıdır.

İstenen insan tipini yetiştirmek, yani eğitmek, çağlar boyunca en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Günümüzde bu sorun, gittikçe karmaşık duruma gelmekte ve etkisini daha da yoğun bir şekilde duyurmaktadır. Günümüzde eğitim, çok değişkenli deneysel bir bilim olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple din ve ahlak öğretimi de, eğitim biliminin verileri ışığında planlanmalı ve yapılmalıdır.

Örgün ve yaygın eğitim kurumlarının başarılı olmaları iyi bir eğitim programına sahip olmaları ve uyguladıkları programları sürekli gözden geçirerek belirlenen eksik ve aksaklıkları düzeltmelerine bağlıdır. Bu da, program geliştirme çalışmaları ile mümkündür. Ülkemizde hazırlanan eğitim programlarının genellikle hiç bir değişikliğe uğratılmadan yıllarca uygulandığını görüyoruz. Halbuki program geliştirme alanında yapılan çalışmalar öğretmenlere rehberlik yapma açısından oldukça yeterli bir seviyeye gelmiştir. Bunun sonucu olarak, birçok ders programı yeni anlayışa göre düzenlenmiştir.

Program geliştirme açısından bugünkü DKAB dersi, öğretim programına baktığımızda özetle şunları görüyoruz.

1.Program “Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu” ve “Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı”nın program modellerine uygun olarak hazırlanmış değildir. 2.Programda dersin amaçları çok genel olarak ifade edilmiş olup, gözlenebilir, ölçülebilir öğrenci davranışına dönüştürülebilecek şekilde değildir.

3.Ders konuları sadece konu başlıkları halinde verilmekle yetinilmiştir.

4.Programda eğitim durumları dediğimiz, ders yöntem, araç-gereç ve kaynakları çok genel olarak açıklanmış olduğundan öğretmene yol gösterici olmaktan uzaktır.

5.Ölçme ve değerlendirme ile ilgili ifadeler çok genel olup, sınıf ortamında öğretmene yardımcı olacak şekilde değildir.

PROBLEM CÜMLESİ

İlköğretimin ikinci kademesi (6.7.8 sınıflar) DKAB ders programı, program geliştirme tekniklerine uygun mudur?

ALT PROBLEMLER

- a. Amaç, muhteva, öğretim süreçleri ve değerlendirme boyutları açısından, ilköğretimin ikinci kademesi, DKAB ders programı içinde bulunan amaç ve konularının mevcut durumu nasıldır?
- b. Bu program hazırlanırken, çağdaş program geliştirme ilkeleri yeterince göz önüne alınmış mıdır?
- c. Mevcut programda var olan sorunlar nelerdir?
- d. Mevcut programda belirlenen amaç ve konular yeterli midir?
- e. Yeni bir program çalışmasında amaçlar ve konular neler olmalıdır?
- f. Uygulamada görülen yetersizlikler ve karşılaşılan sorunlar nelerdir?

ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın temel amacı, DKAB dersinin öğretimi alanındaki gelişmelere katkıda bulunmaktır. Bu çerçevede, DKAB ders programı içinde amaç ve konuların bugünkü durumunu, sorunlarını, hangi çalışmalarla daha yararlı hale getirilebileceğini belirlemek hedeflenmiştir. Bunun için, konu ile doğrudan ilgili DKAB öğretmenlerin ile konuyla ikinci derecede ilgili müfettişlerin ve okul müdürlerinin görüş ve tecrübelerinin birleştirilmesi düşünülmüş ve böylece mevcut durumun ortaya konulmak istenmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, şu somut katkıları sağlayabilir.

1. DKAB ders programına dikkat çekmek ve böylece, konuyla ilgili yeni alan araştırmalarına zemin hazırlamak.

2. Mevcut DKAB ders programının çağdaş program geliştirme ilkelerine, ne ölçüde uyduğu, eksikliklerin neler olduğunun ortaya konularak, yeni program geliştirme çalışmalarında dikkate alınması.

3. Yeni program geliştirme çalışmaları sürecinde, amaç ve konuların belirlenmesine yardımcı olmak.

4. Bütün bu çalışmaları sınıfa taşıyacak olan, DKAB dersi öğretmenlerinin başarılarının artmasına katkı sağlaması.

DENENCELER (HİPOTEZLER)

1.İlköğretimin ikinci kademesinde okutulan DKAB ders programının, amaç, muhteva, öğretim süreçleri ve değerlendirme boyutları, çağdaş program geliştirme ilkeleri açısından eksiklikler içermektedir.

2.Programdaki amaçlar, öğrenci davranışına dönüştürülebilecek şekilde belirlenmemiştir.

SAYILTILAR

1. Bu araştırma için seçilen yöntem, araştırmanın amacına, konusuna ve problemine uygundur.

2. Ankete katılan yönetici, öğretmen ve müfettişler anketi samimi bir şekilde cevaplandırmışlardır.

3. Uygulanan anket, geçerli ve güveniliridir.

TANIMLAR

Bu çalışmada ele alınan bazı temel kavramların anlamları şöyledir;

Ders programı: Öğretim programı içinde yer alan ve dersle ilgili olan eğitim faaliyetlerinin sistematik bir şekilde düzenlenmesidir.

Öğretim programı: Eğitim programı içerisinde yer alan ve öğrenme öğretme süreçleri ile ilgili tüm etkinlikleri kapsayan programdır.

Amaç: Eğitimciler tarafından düzenlenmiş programlar sonucu öğrenci davranışında gerçekleşmesi istenen değişme.

Ünite: Bir ders programının ya da ders kitabının başlıca bölümlerine verilen ad.

Konu: Herhangi bir ders programının, belli bir sürede öğretilecek bölümlerinden her biri.

Program geliştirme: Toplumdaki yeni gelişmeler göz önünde tutularak belli bir öğretim programının ya da bütün programların genel ve özel amaçları, ders konuları, öğretim

yöntemleri ve değerlendirme yolları vb. bakımından araştırma ile düzeltilmesi, yenileştirilmesi ve önerilen değişikliklerin denendikten sonra genelleştirilmesi işi.

Program değerlendirme: Gözlem ve çeşitli ölçme araçları ile eğitim programlarının etkililiği hakkında veri toplama, elde edilen verileri programın etkililiğinin işaretçileri olan ölçütlerle karşılaştırıp yorumlama ve programın etkililiği hakkında karar verme süreci.

SINIRLILIKLAR

1.Bu araştırma, ilköğretimin ikinci kademesi DKAB ders programının, program geliştirme açısından değerlendirilmesi ile sınırlıdır.

2.Ankete katılan 353 öğretmen, 77 okul müdürü ve 101 DKAB branş müfettişinin verdikleri cevaplar ile sınırlıdır.

3.Araştırmada sorulan anket sorularıyla sınırlıdır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, bir program değerlendirme çalışması olarak, bir alan araştırmasıdır. *“Program değerlendirme, gözlem ve çeşitli ölçme araçları ile eğitim programlarının etkililiği hakkında veri toplama, elde edilen verileri programın etkililiğinin olan ölçütlerle karşılaştırıp yorumlama ve programın etkililiği hakkında karar verme sürecidir.”*¹⁶

Bu araştırmada, *Hedefe Dayalı Değerlendirme Modeli* izlenmiştir. Bunun için, okuldaki ilgili ve yetkililer (öğretmenler, müfettişler ve okul müdürleri) tarafından eğitim amaçlarının gerçekleşme durumu çözümlenmeye (analiz edilmeye) çalışılmıştır. Buna göre, programın üç temel ögesi; amaçlar (hedefler), öğrenme yaşantıları ve değerlendirme boyutları tarama (survey) yöntemi ile araştırılmıştır.

Bir program değerlendirilmesi olarak, betimsel bir araştırmadır. Bu sebeple, araştırmanın ağırlığını, anket tekniği ile elde edilen bilgiler oluşturmasına rağmen, ilgili kaynaklardan da yararlanılmıştır. Böylece, araştırma, kaynak taraması ve anket uygulamasına dayanmaktadır.

ANKET TEKNİĞİ

Bu çalışma, olanı ortaya koymak amacıyla betimsel bir araştırma olduğu için, anket tekniği kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, sadece verileri toplamak, yani sadece olanların

¹⁶ Münire Erden, **Eğitimde Program Değerlendirme**, Pegem yay., Ank. 1993, s.9.

ortaya konulması demek değildir. Aynı zamanda bu teknikle, verilerin çözümlenmesi (analizi) ve açıklanması suretiyle yorumlama, değerlendirme yapılmakta ve önerilerde bulunmaktadır. İlköğretimin ikinci kademesindeki DKAD ders programının, program geliştirme açısından araştırılmasını hedefleyen bu çalışma, mevcut durumun ortaya konulmasında, ankete dayanan veriler üzerinde yürütülmüş, problemin ortaya konulması ve bulguların yorumlanmasında ise konuyla ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Denencelerin test edildiği ve konuyla ilgili yapılan yorumlar tabloların altında yer almıştır.

Bilindiği gibi, Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma Geliştirme Daire Başkanlığı (EARGED) okullarda yapılan eğitim araştırmalarına destek olmaktadır. Bu çerçevede hazırlanan bir araştırma projesi ile EARGED'e başvurulmuştur. Araştırmanın eğitime yapacağı olumlu katkı sebebiyle, EARGED tarafından projenin desteklenmesine karar verilmiştir. Buna göre, anket uygulanacak örneklemin belirlenmesinde EARGED yönetici ve uzmanları ile beraber karar verilmiştir. Burada dikkat edilen nokta, örneklemin, araştırmanın evrenini oluşturan tüm Türkiye'deki ilköğretim okullarının ikinci kademesinde görev yapan DKAB öğretmenlerini temsil edebilecek şekilde belirlenmesi olmuştur. Bunun için tüm Türkiye'yi temsil etmek üzere her coğrafi bölgeden bir il anket uygulanmak üzere seçilmiştir. Anket formlarının çoğaltılması, seçilen okullara ve müfettişlere gönderilmesi ve geri toplanmasını EARGED üstlenmiştir. 1996-97 öğretim yılının Nisan ayında illere gönderilen anketler Haziran 1997 tarihinde geri gelmiş ve araştırmacıya verilmiştir.

VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ (ANALİZİ)

Toplanan anketlerin değerlendirilmesinde, önce veriler kodlama formuna geçirilerek bilgisayara aktarılmıştır. İstatistikler için "Minitab" adlı İngilizce istatistik programı kullanılmıştır. Bilgisayardan alınan veriler, tablolar oluşturularak verilmiş ve yorumlanmıştır.

Verilerin işlenmesinde, bazı bilgilerin ve bulguların daha iyi ve kolay açıklanması amacıyla, basit tablolarla birlikte çapraz ilişkileri veren frekans tabloları da kullanılmıştır. Tabloların altında, yorumlar da yapılmıştır.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmaya konu edilen DKAB dersi M. E. Bakanlığına bağlı resmi ve özel bütün ilköğretimin ikinci kademesinde zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Bu sebeple araştırmamızın evrenini Türkiye çapında ilköğretimin ikinci kademesinde görev yapan DKAB öğretmenleri, illerde görev yapan ilköğretim müfettişleri ve okul müdürleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini ise tesadüf (random) yoluyla seçilen Türkiye'nin çeşitli illerinde, ilköğretimin ikinci kademesindeki okullarda görevli, 353 DKAB öğretmeni, 77 okul müdürü ve 101 DKAB branş müfettişi oluşturmaktadır.

Örneklemin seçiminde araştırmanın evrenini oluşturan tüm Türkiye'deki okullarımızı temsil edebilmesi için her coğrafi bölgeden en az bir ilin seçilmesi ilkesi benimsenmiştir.

ANKETE KATILANLARA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Burada, araştırmanın örneklemini oluşturan yani, ankete katılan öğretmen, okul müdürü ve ilköğretim müfettişlerinin kişisel durumlarıyla ilgili bilgiler verilecektir. Ankete katılanların görev yaptığı iller şöyledir: Afyon, Antalya, Artvin, Bolu, Bursa, Edirne, Elazığ, Niğde, Sivas, Şanlı Urfa, Kırıkkale.

Ankete katılan öğretmenlerin çoğunluğu, erkek ve yüksek din eğitimi yapmış kişilerdir. Ankete katılan (DKAB dersine giren) öğretmenlerin % 11.6'sı eğitim enstitüsü mezunudur, yani branş öğretmeni değildir. Erzurum İslami İlimler Akademisi mezunu 5 kişi ve yurt dışında bir dini yükseköğretim görenler ise sadece 3 kişidir. Buna göre DKAB öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğu ilahiyat fakültesi mezunlardır. Burada dikkat çeken iki olgudan birisi, okullarımızda DKAB dersi öğretmeni açığının olduğu, diğeri ise bayan öğretmenin çok az (% 6.8) oluşudur. Bu konuda yapılan başka araştırmalarda da sonuçlar bu orana yakındır. Konuyla ilgili ilk araştırmada Bilgin,¹⁷ 1975 yılında bayan öğretmenlerin oranını, % 5.17 olarak, 1991 yılında M,Şevki Aydın tarafından yapılan araştırmada bayan öğretmen oranı Kayseri ilinde % 7.92 olarak bulunmuştur.¹⁸

Bayan DKAB öğretmenlerinin az olmasının en önemli sebeplerinden birisi, eski Yüksek İslam Enstitülerinde kız öğrencilerinin olmamasıdır. Diğer bir önemli sebep de,

¹⁷ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara 1980, s.77.

¹⁸ M,Şevki Aydın, *Din Dersi Öğretmenlerin Pedagojik Formasyonları*, Kayseri, E. Ü. Yay. 1996, s.37.

İlahiyat fakültesi mezunu bayanların başta başörtüsü sorunu olmak üzere bazı sorunlardan dolayı, Kur'an Kursu öğreticiliği ve vaize olarak Diyanet İşleri Başkanlığında ya da öğretmen olarak İmam-Hatip Liselerinde çalışmayı tercih etmeleridir.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmanın bulguları verilecektir. Bulgular iki ana başlık halindedir. Birincisi, DKAB ders programlarının bugünkü durumu, ikincisi ise, idealde (özlenen) durumu ifade etmektedir.

1.1. DKAB DERS PROGRAMLARININ BUGÜNKÜ DURUMU

Anketin ilk bölümünde DKAB ders programlarının bugünkü durumu ve özellikle de programda yer alan ahlaki öğelerin durumu, bunlarla ilgili uygulamaların nasıl olduğu konusunda, yani mevcut durumun tespiti ile ilgili sorular bulunmaktadır. Girişte, problem başlığında açıklanan sorunlarla ilgili, ortaya konan denencelerin geçerliliğinin ortaya konulmasına yönelik hazırlanan sorular, kendilerini ilgilendirdiği kadar DKAB öğretmenlerine, ilköğretim müfettişlerine ve okul müdürlerine sorulmuştur. Bu denencelerin doğrulanması ile ilgili yorumlar tabloların altında yapılmıştır.

Bu bölümde, bir hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Elbette öğretmenlerimizin anket sorularına verdikleri cevaplar, bizzat kendi uygulamalarını yansıtması açısından önemli ve gerçeğe daha yakındır. Ancak bunun yanında, öznel (subjektif) bir özellik de taşımaktadır. Bu öğretmenlerimize güvenilmediği anlamında değil, ancak her insanın içinde bulunduğu şartları kendine göre değerlendirmesi anlamında düşünülmelidir. Müfettiş ve yöneticilerimizin verdikleri cevaplarda ise, olaylara dışarıdan bakma açısından nesnel (objektif) bir özellik taşımakla beraber, ankette yöneltilen sorulara verecekleri cevaplarda geçen durumları bizzat yaşayan bir öğretmen kadar bilgi ve gözleme sahip olmadıkları göz önüne alınmalıdır.

Ankete katılan öğretmen, ilköğretim müfettiş ve okul müdürlerine önce, DKAB dersinin tüm okullar için geçerli genel amacının gerçekleşip, gerçekleşmediği sorulmuştur. Problem başlığında verilen bu amaçta DKAB dersinin sonunda, öğrencinin kazanacağı davranışlar genel anlamda ifade edilmiştir. Ankete katılanların verdikleri cevaplar Tablo: 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, ankete katılanların büyük çoğunluğu (%58)’ DKAB dersinin tüm okullar için belirlenen amacının kısmen gerçekleştiğini söylerken, tamamıyla gerçekleştiğini söyleyen müdürlerin oranı % 7, öğretmenlerin % 2’dir. Gerçekleşmiyor diyen öğretmenlerin oranı % 19, müfettişlerin %24 ve müdürlerin %10’dur. Demek ki, ankete katılanların çoğu (% 79.7) DKAB dersinin genel amacının tamamen veya kısmen gerçekleştiğini belirtirken, % 18.4 gibi azımsanmayacak bir bölümü de gerçekleşmediğini düşünmektedirler.

TABLO:1

Sizce bugünkü DKAB dersinin tüm okullar için geçerli genel amacı gerçekleştiriyor mu?

	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
CEVAPLAR	f	%	f	%	f	%	f	%
Tamamıyla gerçekleştiriyor.	10	2.8	5	4.9	6	7.7	21	3.9
Büyük ölçüde gerçekleştiriyor.	49	13.8	22	21.7	24	31.1	95	17.8
Kısmen gerçekleştiriyor.	221	62.6	49	48.5	38	49.3	308	58.0
Gerçekleşmiyor.	69	19.5	21	23.7	8	10.3	98	18.4
Cevapsız	4	1.1	1	0.99	1	1.3	6	1.1
TOPLAM	353	100	101	100	77	100	531	100

Ankete katılanlara ikinci olarak yöneltilen soruda, DKAB dersinin ilköğretimin ikinci kademesinde (o zamanki adıyla ortaokuldaki) özel amaçlarının gerçekleşme durumu sorulmuştur. Cevaplar Tablo: 2’de verilmiştir.

Tablo: 2’deki cevaplar, bir üstteki tabloda görülen genel amaçlarla ilgili cevaplarla yakınlık göstermektedir. Buna göre dersin ilköğretimdeki amaçlarının da kısmen de olsa gerçekleştiği söylenebilir.

TABLO:2

Sizce bugünkü DKAB dersinin ortaokuldaki özel amaçları gerçekleşmekte midir?

	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
CEVAPLAR	f	%	f	%	f	%	f	%
Tamamıyla gerçekleştiriyor.	7	1.9	1	0.99	5	6.4	13	2.4

Büyük ölçüde gerçekleşiyor.	56	15.8	22	21.7	24	31.1	102	19.2
Kısmen gerçekleşiyor.	224	63.4	58	57.4	42	54.5	324	61.0
Gerçekleşmiyor.	61	17.2	20	19.8	6	7.7	87	16.3
Cevapsız	5	1.4	-	-	-	-	5	0.9
TOPLAM	353	100	101	100	77	100	531	100

Ankete katılanlara üçüncü olarak, dersin amaçlarına ulaşamama sebepleri sorulmuştur. Cevapları Tablo:3’de verilmiştir.

TABLO:3

Şayet tamamen gerçekleşmediğini düşünüyorsanız sizce dersin amaçlarına tamamen ulaşamamasının sebepleri nelerdir?

Öğretmen Müfettiş Yönetici TOPLAM

SEBEPLER	f	%	f	%	f	%	f	%
Öğretmenin (bilgi ve kabiliyet) yetersizliği.	28	7.9	29	28.7	9	11.6	66	7.0
Araç-gereç eksikliği.	50	14.1	7	6.9	11	14.2	68	7.3
Yöneticilerin ilgisizliği	8	2.2	8	7.9	2	2.6	18	1.9
Öğrencilerin ilgisizliği	72	20.4	8	7.9	18	23.3	98	10.5
Ders saatinin az oluşu	149	42.2	11	10.8	20	25.9	180	19.3
Programda amaçların iyi belirlenmemesinden	56	15.8	27	26.7	7	9.0	90	9.6
Programda konuların iyi belirlenmemesinden	105	29.7	14	13.8	15	19.4	134	14.3
Öğretmenin okuttuğu ders saatinin fazlalığı	14	3.9	3	2.9	2	2.6	19	2.0
Sınıfların kalabalık oluşu	73	20.6	6	5.9	11	14.2	90	9.6
DKAB ders programının diğer ders programları ile desteklenmemesi	70	19.8	22	21.7	13	16.8	105	11.2
Başka	37	10.4	14	13.8	12	15.5	63	6.7
TOPLAM							931	100

Tablo:3'e göre, dersin amaçlarının gerçekleşmesinin engelleyen sebepleri ankete katılanların tümünün verdikleri cevaplara göre yukarıdan aşağıya sıralaması şöyledir:

- Haftalık ders saatinin az oluşu; % 19.3,
- Programda konuların iyi belirlenmemesi; 14.3,
- DKAB ders programının diğer ders programları ile desteklenmemesi; 11.2,
- Öğrencilerin ilgisizliği; 10.5,
- Ders programında amaçların iyi belirlenmemesi; 9.6,
- Sınıf mevcutlarının kalabalık olması; 9.6,
- Araç-gereç eksikliği; 7.3,
- Öğretmenin (bilgi ve yetenek bakımından) yetersizliği;7.0,
- Başka sebepler; 6.7,
- Öğretmenin okuttuğu haftalık ders saatinin fazla oluşu; 2.0,
- Yöneticilerin ilgisizliği; 1.9.

Verilen bu cevaplara göre, DKAB dersinin amaçlarının gerçekleşmesini engelleyen en önemli sebep, haftalık ders saatinin az oluşudur. Bilindiği gibi, DKAB dersi, ilköğretim okullarında haftada 2 ders saati olarak okutulmaktadır. Bunu izleyen cevaplar, programda konuların iyi belirlenmemiş olması ve ders programının diğer ders programları ile desteklenmemesidir. En düşük oran ise, yöneticilerin ilgisizliği sebebi olmuştur. Bu ders ve yöneticilerimiz açısından olumlu bir durumdur.

Ankete katılanların tümünün verdikleri cevapların ortalaması ile öğretmenlerin, müfettişlerin ve müdürlerin görüşlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, öğretmen (% 42.2) ve yöneticilerin (% 25.4) belirttikleri en önemli sebep, haftalık ders saatinin az oluşu iken, müfettişlere göre, öğretmenlerin (bilgi ve kabiliyet) eksikliğidir (% 28.7). Yine, ikinci ve üçüncü sebep olarak görülenler, öğretmenlere göre, programda konuların iyi belirlenmemiş olması (% 29.7) ve sınıfların kalabalık oluşudur (% 20.6). Yöneticilere göre, ikinci ve üçüncü sebepler, programda amaçların iyi belirlenmemiş olması (23.3) ve programda konuların iyi belirlenmemiş olmasıdır (% 19.4). Müfettişlere göre, ikinci ve üçüncü sebepler, programda amaçların iyi belirlenmemiş olması (% 26.7) ve ders programının diğer ders programları ile desteklenmemesidir (% 21.7).

Yukarıdaki sebeplerden başka cevabını işaretleyen öğretmenlerin yazdıklarını şöyle özetleyebiliriz. Burada en fazla, sosyal çevrenin olumsuz etkisinden bahsedilmiştir.

Bundan kasıt, ailedeki eğitim eksikliği, toplumdaki ahlaki kötü örnekler, kitle iletişim araçlarının zararlı etkisi, bazı öğretmenlere çevrenin olumsuz baskısı vb. dir. En çok yazılanlardan birisi de “derste öğrenilen bilgilerle ilgili uygulamanın yapılamayışı veya uygulama eksikliği” şeklindedir. Diğer cevaplardan bazıları da şöyledir;

- Programın esnek olmaması.
- Derse branş öğretmenin girmemesi.
- Merkezi sistemle yapılan sınavlarda DKAB dersi ile ilgili çok az sorunun yer alması.
- Derste manevi bir hava yerine kuru bilgilerin yer alması.
- Öğrencilerin, bilgileri sadece not almak için öğrenmeleri.
- Öğretmenin kötü örnek olması.
- Öğretmenin derse gereken ilgiyi göstermemesi.
- Rehberlik hizmetlerinin yetersiz oluşu.
- Ders kitaplarının yetersiz olması.
- Öğretmenin derste uygun öğretim yöntemleri kullanmaması.

DKAB dersinin amaçlarının tam olarak gerçekleştirilememesinin sebeplerine bakıldığında, ders saatinin az olmasının yanında, ders programı ile ilgili sebeplerde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Bu sebepler, programda amaçların ya da konuların iyi belirlenmemesi şeklinde olup, ileride bunlarla ilgili sorulara verilen cevaplarda da bu durum açıkça ortaya konulmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili, yapılan bir çok alan araştırmalarında da aynı görüşler ortaya konulmuştur.¹⁹ O halde, DKAB ders programları uygulama açısından oldukça yetersizlikler taşımaktadır.

Ankette, dersin amaçlarının öğrenci davranışına dönüştürülmesi açısından nasıl ifade edildiği sorulmuştur. Giriş bölümünde geniş olarak açıklandığı gibi bir öğretim programında verilen amaçlar veya hedefler öğrenci davranışına dönüştürülebilmesi açısından ne kadar iyi ifade edilirse, o kadar öğretmen ve ilgililere yardımcı olabilir. İşte bu durumun belirlenmesi için ankete böyle bir soru konulmuştur. Cevaplar Tablo: 4’de verilmiştir.

¹⁹ Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: Mevlüt Kaya, “Eğitimde Program Geliştirme Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Geliştirilmesi İhtiyacı” **Orta Dereceli Okullarda (İmam_Hatip Liseleri Hariç) Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri Sempozyumu Tebliğleri**, Kayseri 1998 ; Nurşen Tekin, **Ortaokullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarının Değerlendirilmesi**, AÜ SBE basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara 1986, s.36; Osman Taştekin, **Öğretmen ve Öğrencilere Göre Din**

Tablo:4'e göre, ankete katılanların verdikleri cevaplar araştırmanın denencesinde ortaya konulan “*programdaki amaçlar öğrenci davranışına dönüştürülebilecek şekilde belirlenmemiştir*” ifadesini doğrular niteliktedir. Ankete katılan öğretmenlerimizin % 13.8’i, müfettişlerimizin % 20.7’si, okul müdürlerimizin % 35’i “dersin amaçlarının öğrenci davranışına dönüştürülmesi bakımından oldukça açık ifade edildiği”ni söylemişlerdir. Burada öğretmenlere göre, müfettiş ve okul müdürleri amaçları daha açık bulmuşlardır. Bunun anlamı; öğretmenlerimizin ders programı ile ilgili bilgilerinin daha yetersiz kaldığı olabileceği gibi, müfettiş ve müdürlerin öğretmenlere göre dersle ve ders programı ile direkt muhatap olmamaları da olabilir. Ancak, amaçların çok genel ve kapsamlı olup öğrenci davranışına dönüştürülmesi oldukça zordur diyenler ile kısmen açık olduğunu söyleyerek de olsa burada bir sorunun olduğunu kabul edenlerin toplamı % 79.9’u bulmaktadır. Buna göre, ders programındaki amaçların öğrenci davranışına dönüştürülebilmesi açısından açık ve öğretmene rehberlik edecek şekilde yazılmadığı söylenebilir.

TABLO:4

DKAB dersinin amaçları öğrenci davranışına dönüştürülebilmesi açısından nasıl ifade edilmiştir?

Öğretmen Müfettiş Yönetici TOPLAM

CEVAPLAR	f	%	f	%	f	%	f	%
Amaçlar öğrenci davranışına dönüştürülme bakımından oldukça açık ifade edilmiştir	49	13.8	21	20.7	27	35.0	97	18.2
Kısmen açıktır.	152	43.0	37	36.6	29	37.6	218	41.0
Amaçlar çok genel ve kapsamlı olup öğrenci davranışına dönüştürülmesi oldukça zordur	147	41.6	43	42.5	17	22.0	207	38.9
Cevapsız	5	1.4	-	-	4	5.1	9	0.1
TOPLAM	353	100	101	100	77	100	531	100

Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatları (İlköğretim 6.7.8. Sınıflar), 19 M.Ü SBE basılmamış Y. Lisans Tezi, Samsun 1994, s.283 vd.

1996 yılında Kaya²⁰ tarafından yapılan bir araştırmada da ders programında bulunan amaçların öğrenci davranışına dönüştürülmesi konusunda, benzer sonuçlar bulunmuştur.

Ankete katılanlara, programda yetersiz ya da gereksiz buldukları konuların isimlerinin yazılması istenmiştir. Bu sorudaki açık uçlu kısımdaki cevapların tamamı içerik çözümlmesine (analizine) tabi tutulmuştur.

Verilen açık uçlu cevaplardan en çok yazılanı, Hz. Muhammed (SAV)'in ve İslam büyüklerinin güzel ve örnek hayatından örneklerin az olduğudur. Gelenek ve göreneklerle, görgü (adabı muaşeret) kurallarının yetersiz olduğu da çok yazılmıştır. Yine şikayet edilen bir diğer konu da konuların yer aldığı, ancak yeterli şekilde açıklanmadığı hususudur.

Ankete katılanların ders programında, yetersiz ve eksik bulduğu konular şunlardır:

- . Hz. Muhammed (SAV)'in hayatından, güzel ahlakından örnekler az.
- . İslam büyükleri ve kahramanlarının hayatlarından örnekler az.
- . Peygamber kıssalarına daha fazla yer verilebilir.
- . Ahlaki konular, hikayeler, atasözleri ve vecizelerle desteklenebilir.
- . Orta 3. Sınıfın konuları diğer sınıflara göre daha hafif.
- . İslam'da kardeşlik.
- . Gelenek ve görenekler yetersiz.
- . Müslümanların, Müslüman olmayanlarla olan ilişkileri.
- . Allah'ın güzel isimleri (Esmau l-Husna).
- . Anne babaya karşı görevlerimiz az.
- . Ahlakın kaynağı olan inanç esaslarını kuvvetlendirmeye yönelik konular.
- . Dinî ve ahlaki sorumluluk duygusu.
- . Görgü kuralları.
- . Konuların anlatımında yeteri kadar ayet ve hadis kullanılmıyor.
- . Allah ve insan sevgisi yetersiz.
- . Güzel ve çirkin huyların (fazilet ve reziletler) hepsi yok.
- . Sigara, alkol ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklarla ilgili bilgi yetersiz.
- . Ahlaki konuların anlatımında kuru bilgi yerine günlük hayattan örnekler yer almalı.

²⁰ Kaya, a.g.m.

Aynı sorunun diğer bölümünde ise ankete katılanlar, gereksiz buldukları konuları da yazmışlardır. Burada, en çok yazılan konu, Vatandaşlık Bilgisi dersinin konularının DKAB dersinde de tekrar edilmiş olmasıdır. Dikkatimizi çekecek bir başka konu da, bazı öğretmen, müfettiş ve müdürlerin eksik ve yetersiz bulduğu konuların, bazılarınca gereksiz bulmasıdır. Bu konuların başında, gelenek ve göreneklerle görgü kuralları konularıdır. Yine en çok şikayet edilen bir başka husus da, bazı konuların çok fazla tekrar edilmesidir.

Ankete katılanların ders programında, gereksiz bulunduğu konular da şunlardır:

- . Vatandaşlık Bilgisi dersi ile ilgili konular.
- . Mutluluk konusu her yıl tekrarlanıyor.
- . Gelenek ve görenekler.
- . Görgü kuralları.
- . Tarihle ilgili konular.
- . Evlenme ve sünnet törenleri.
- . Türklerin İslamı kabulü konusu tekrarlanıyor.

1994 yılında Samsun'da Taştekin²¹ tarafından yapılan bir araştırmada, yetersiz bulunan ahlaki konulardan bazıları şöyledir:

.Konular, ansiklopedik anlatımdan uzaklaştırılıp duyguya ve kalbe hitap edecek şekilde ele alınmalıdır.

- . Ahlak konuları, Peygamberimizin hayatından alıntılar yapılarak verilmelidir.
- . Konular, ilgili ayet ve hadislerle takviye edilmelidir.

Ankete katılanların eksik ya da yetersiz bulduğu konularla gereksiz bulunduğu konulara baktığımızda, en dikkat çekici olan, aynı konuların bazılarınca gereksiz, bazılarınca da yetersiz ve eksik olarak yazılmasıdır. Bu konuların başında da gelenek görenek ile görgü kuralları gelmektedir. Gereksiz bulunan konular arasında olan, Vatandaşlık Bilgisi ve Tarih dersi ile ilgili konuların DKAB ders programında yer alması hususu tartışılabilir. Ancak, gelenek görenek ve görgü kuralları konusunda birisi olumlu, diğeri olumsuz, iki ayrı görüşte eğitimcilerin bulunması konusu önemlidir ve bunun sebepleri araştırılmalıdır. Çünkü özellikle yetişkin insanların çocuk ve gençlerle ilgili şikayetlerinin başında bu tür konularla ilgili davranışlar bulunmaktadır. Çocuk ve gençlerin

²¹ Osman Taştekin, **Öğretmen ve Öğrencilere Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatları (İlköğretim 6.7.8. Sınıflar)**, 19 MÜ SBE basılmamış YL Tezi, Samsun 1994, s.284.

görgü kuralları ve gelenek göreneklere uymadıkları, okullarımızda hep öğretim yapıldığı ve eğitim yapılmadığı hususlarında oldukça yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Yine, bu tür eksikliklerin din ve ahlak eğitiminin yeterince alınmadığından kaynaklandığı da çok konuşulmaktadır. Ancak, eğitimcileri bu konuları gereksiz buldu diye suçlamak yerine, niçin böyle düşündüklerinin araştırılması gerekmektedir. Belki de, eğitimcilerimiz konuların ders kitaplarında sunuluş biçimlerinde memnun olmadıklarından böyle bir tepkide bulunmuş olabilirler. Çünkü ilerdeki sorularda da geleceği gibi, ders kitaplarımızın konuları sunuşta çok başarılı olmadıklarını söyleyebiliriz.

Eğitimcilerin, eksik ve yetersiz diye yazdıkları konulara dikkatle bakıldığında, yazılan konuların bir çoğunun ders programında yer aldığı görülmektedir. Bu durumun iki önemli sebebi olabilir. Bunlardan birisi, Türkiye'deki ders programı anlayışı, diğeri öğretmenlerin programları uygularken karşılaştıkları sorunlardır. Giriş bölümünde açıklandığı gibi, ders programları, öğretmenlere rehberlik etmekten uzak bir şekilde hazırlanmıştır. Bununla birlikte, öğretmenler ders programını uygulamada esneklik imkanına sahip değildirler. Ders programları, öğretmene yol göstermediğine göre, geriye ders kitapları kalmaktadır. Öğretmen, ders kitabının dışına çıkamamaktadır. Çünkü öğretmen bu konuda çok sıkı takip altındadır. Ders kitabı konusunda da öğretmen, ME Bakanlığının 1983 yılında çok acele olarak yazarlara yazdırdığı ya da onların kötü bir kopyası veya taklidi durumunda olan özel sektörün ders kitaplarını kullanmak durumundadır. Böyle olunca, öğretmenler, ders kitabında sunulanların dışında fazla bir şey yapamamaktadır. Buna, öğretmenlerimizin, ders programı ve ahlaki konuların öğretimindeki yöntem ve teknikleri konularındaki bilgi ve yetenek eksiklikleri de eklenince durum bu hale gelmektedir.

Ankette, öğrencilerin derse karşı ilgileri de sorulmuştur, cevaplar Tablo:5'tedir.

TABLO: 5

Öğrencilerin derste dinin inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konularla, ahlaki konulara karşı ilgisi nasıldır?

CEVAPLAR	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İnanç, ibadet ve muamelatla ilgili konulara ilgisi çok fazla	146	41.3	19	18.8	24	31.1	189	35.5

Ahlaki konulara ilgisi çok fazla	25	7.0	12	11.8	5	6.4	42	7.9
Tüm konulara aynı derecede ilgililer	114	32.2	41	40.5	27	35.0	182	34.2
Tüm konulara ilgileri azdır	65	18.4	28	27.7	16	20.7	109	20.5
Tüm konulara hiç ilgi duymuyorlar	1	0.2	1	0.9	1	1.3	3	0.5
Cevapsız	2	0.5	-	-	4	5.1	6	1.1
TOPLAM	353	100	101	100	77	100	531	100

Tablo: 5'e göre öğrencilerin ortalama olarak % 34.2 oranında tüm konulara aynı derecede ilgili oldukları, % 20.5 oranında tüm konulara ilgilerinin az olduğu, sadece % 0.5 oranında tüm konulara hiç ilgi duymadıkları söylenmektedir. Burada sadece % 0.5'lik bir oranda hiç ilgi duymamaları sevindirici bir durumdur. Ancak, % 20.5 oranında az ilgi duymaları üzerinde durulmalı, bunun sebepleri araştırılmalıdır. Öğrencilerin dinin, inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konularına ilgi duymaları bugünkü şartlarda gayet normaldir. Her şeyden önce dinin inanç, ibadet ve muamelat konuları mı daha önemlidir, yoksa ahlaki konuları mı önemlidir gibi bir soru anlamsızdır. Bu bakımdan bir ayırım yapmak da dini açıdan yanlıştır. Burada vurgulanmak istenen, ahlaki konuların öğretiminde izlenen yolun irdelenmesidir. Öğrencilerin bugünkü şartlarda ahlaki konulara fazla ilgi duymaları normaldir diyoruz. Çünkü toplumumuzda ahlaki değerler fazla bir öneme sahip değildir. Buna ahlaki konuların işlenmesinde takip edilen yöntem ve tekniklerin durumu da ilave edilince çıkan sonuç gayet normaldir. Problem başlığında açıklandığı ve biraz ileride görüleceği üzere, ahlaki konuların işlenmesinde, genelde öğretmenin anlatımının yaygın olması bu tür konulara ilgiyi azaltmalıdır. Ancak tabloya iyice baktığımızda bu sonuç açıkça ortadadır. Nitekim, öğrencilerin % 34.2'i tüm konulara aynı derecede ilgili oldukları söylenilmiştir. Bu tablodaki en önemli mesaj % 20.5 oranındaki tüm konulara ilgisi az olan öğrencilerin varlığıdır.

1.2. DKAB DERSİ ÖĞRETİMİNDE İDEAL (ÖZLENEN) DURUM

Yapılan anketin ikinci bölümünde DKAB dersinin öğretiminde idealde özlenen durumla ilgili sorular yer almıştır. Burada amaç, eğitimcilerin buldukları şartlar gereği uyguladıkları ile idealde özledikleri uygulamaları belirlemektir.

Bu bölümde, önce ankete katılanlara, ilköğretimin ikinci kademesinde DKAB dersinin konularında ağırlık hangi konularda bulunması gerektiği sorulmuştur. Ankete katılanların tercihleri önce ayrıntılı olarak verilmiş ve sonunda, toplu ortak cevaplar ve öğretmen, müfettiş ve müdürlerin cevapları Tablo: 6-10'da yer almıştır.

TABLO:6

DKAB dersinin konularında ağırlık, sizce hangi konularda bulunmalıdır? (Lütfen 1.2.3. şeklinde sıralayınız.

a. İlkokuldaki bilgilerin geniş bir tekrarı

ÖNEM DERECESESİ	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	28	7.93	4	3.9	6	7.7	38	7.1
İkinci derecede	9	2.55	-	-	1	1.3	10	1.8
Üçüncü derecede	4	1.13	-	-	-	-	4	0.7
Cevapsız	312	88.3	97	96.0	70	90.9	479	90.2
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

b. İslam dininin temelleri ve uygulamaları yer almalı

ÖNEM DERECESESİ	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	275	77.9	30	29.7	43	55.8	348	65.5
İkinci derecede	29	8.2	2	1.9	6	7.7	37	6.9
Üçüncü derecede	4	1.13	7	6.9	2	2.6	13	2.4
Cevapsız	45	12.7	62	61.3	26	33.7	133	25.4
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

c. İslam ve Türk Tarihine yer verilmeli

ÖNEM DERECESESİ	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	4	1.1	4	3.9	6	7.7	14	2.6
İkinci derecede	59	16.7	8	7.9	14	18.1	61	11.4

Üçüncü derecede	36	10.2	2	1.9	9	11.6	47	8.8
Cevapsız	254	71.9	87	86.1	48	62.3	389	73.2
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

d. Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam Dininin yerini kavratıcı konular

	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
ÖNEM DERECESİ	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	25	7.0	21	20.7	10	12.9	56	10.5
İkinci derecede	76	21.5	15	14.8	21	27.2	112	21.9
Üçüncü derecede	59	16.7	15	14.8	20	25.9	94	17.7
Cevapsız	193	54.6	50	49.5	26	33.7	269	50.6
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

e. Toplumsal ve sosyal konular

	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
ÖNEM DERECESİ	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	8	2.2	14	13.8	5	6.4	27	5.8
İkinci derecede	69	19.5	17	16.8	12	15.5	98	18.4
Üçüncü derecede	47	13.3	14	13.8	15	19.4	66	12.4
Cevapsız	229	64.8	56	55.4	45	58.4	330	62.1
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

f. Bilim ve tekniğin gelişmesi ve din ile ilişkisi

	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
ÖNEM DERECESİ	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	4	1.1	22	21.7	1	1.3	27	5.0
İkinci derecede	30	8.5	19	18.8	7	9.0	56	10.5
Üçüncü derecede	76	21.5	17	16.8	11	14.2	104	19.5
Cevapsız	242	68.5	43	42.5	58	75	343	64.5
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

g. Ahlaki konular

ÖNEM DERECESESİ	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	5	1.4	3	2.9	4	5.1	12	2.2
İkinci derecede	53	15.0	11	10.8	9	11.6	73	13.7
Üçüncü derecede	76	21.5	13	12.8	14	18.1	103	19.3
Cevapsız	218	61.9	74	73.2	50	64.9	342	64.4
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

h. Başka konular

ÖNEM DERECESESİ	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Birinci derecede	-	-	3	2.9	1	1.3	4	0.7
İkinci derecede	1	0.2	-	-	-	-	1	0.01
Üçüncü derecede	2	0.5	2	1.9	1	1.3	5	0.9
Cevapsız	350	99.1	96	95.0	75	97.4	521	98.1
Toplam	353	100	101	100	77	100	531	100

Ankete katılanların hepsinin, DKAB dersinin konularında ağırlık hangi konularda olmalıdır sorusuna verdikleri cevapların ortalamalarına göre özet dağılımı, yüzde olarak Tablo: 7'de verilmiştir.

TABLO:7

Ankete katılanların hepsine göre, DKAB dersinin konularında ağırlık hangi noktalarda olmalıdır?

CEVAPLAR	%	1. derece	2. derece	3. derece	Toplam	İsteme yen
İslam dininin temeli ve uygulamaları		65.5	6.9	2.4	74.8	25.4
Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular		10.5	21.9	17.7	49.4	50.6

Toplumsal ve sosyal konular	5.8	18.4	12.4	37.9	62.1
Ahlaki konular	2.2	13.7	19.3	35.6	64.4
Bilim-teknik ve din ile ilişkileri	5.0	10.5	19.5	35.5	64.5
İslam ve Türk Tarihi ile ilgili konular	2.6	11.4	8.8	26.8	73.2
İlkokuldaki bilgilerin geniş tekrarı	7.1	1.8	0.7	9.8	90.2
Başka	0.7	0.01	0.9	1.9	98.1

Tablo: 7'ye göre, ankete katılanların çoğu, hem birinci derecede (%65.5), hem de toplam (% 74.8) olarak konuların ağırlıklı olarak “İslam dininin temeli ve uygulamaları” ile ilgili olmasını istemektedir. Bunu 1.2.3. tercihlerine almayanların oranı sadece % 25.4'dür. Bunu % 49.4 oranı ile “Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular” ve %35.5 oranı ile “Toplumsal ve sosyal konular” seçenekleri izlemiştir. “Ahlaki konular” seçeneği ise birinci tercih olarak % 2.2 ve toplam % 35.5 oranında tercih edilmiştir. En az tercih “İlkokuldaki (4.5. sınıf) konuların geniş tekrarı” seçeneğine olmuştur. Başka seçeneğinde ise, Hz. Peygamber (SAV) ve İslam büyüklerinin hayatından örneklerin yer alması istenmiştir.

Ders konularının ağırlığının hangi konularda olması ile ilgili soruya öğretmenlerin tercihlerinin % oranları ile özetlendiği Tablo: 8'dedir.

TABLO: 8

Öğretmenlere göre, DKAB ders konularının ağırlığı hangi noktada olmalıdır?

CEVAPLAR	%	1. derece	2. derece	3. derece	Toplam	İsteme yen
İslam dininin temeli ve uygulamaları		77.9	8.2	1.1	87.3	12.7
Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular		7.0	21.5	16.7	45.7	54.3
Ahlaki konular		1.4	15.0	21.5	38.1	61.9
Toplumsal ve sosyal konular		2.2	19.5	13.3	35.2	64.8
Bilim-teknik ve din ile ilişkileri		1.1	8.5	21.5	31.4	68.6
İslam ve Türk Tarihi ile ilgili konular		1.1	16.7	10.2	28.1	71.9
İlkokuldaki bilgilerin geniş tekrarı		7.93	2.55	1.13	11.7	88.3

Başka	-	0.2	0.5	0.9	99.1
-------	---	-----	-----	------------	------

Tablo: 8’ye göre, öğretmenlerin ders konularındaki ağırlık hangi konularda olmalıdır sorusundaki tercihlerle tüm cevapların ortalaması arasında fazla bir fark bulunmamaktadır.

TABLO:9

Müfettişlere göre, DKAB ders konularının ağırlığı hangi noktada olmalıdır?

CEVAPLAR	%	1. derece	2. derece	3. derece	Toplam	İsteme yen
Bilim-teknik ve din ile ilişkileri		21.7	18.8	16.8	57.5	42.5
Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular		20.7	14.8	14.8	50.5	49.5
Toplumsal ve sosyal konular		13.8	16.8	13.8	44.6	55.4
İslam dininin temeli ve uygulamaları		29.7	1.9	6.9	38.7	61.3
Ahlaki konular		2.9	10.8	12.8	26.8	73.2
İslam ve Türk Tarihi ile ilgili konular		3.9	7.9	1.9	13.9	86.1
İlkokuldaki bilgilerin geniş tekrarı		3.9	-	-	4.0	96.0
Başka		2.9	-	1.9	5.0	95.0

Tablo: 9’a göre, müfettişlerin ders konularındaki ağırlık hangi konularda olmalıdır sorusundaki tercihlerle tüm cevapların ortalaması arasında anlamlı farklar bulunmaktadır. Müfettişler, derste ağırlıklı olarak, % 57.5 oranı ile “bilim-teknik ve din ile ilişkileri” konusunun yer almasını istemektedirler. Bunu, % 50.5 oranı ile, “Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular” ve % 44.6 oranı ile “toplumsal ve sosyal konularda” olmasını tercih etmektedirler. “İslam dininin temeli ve uygulamaları” konusunun derste ağırlıklı olarak okutulmasını ancak % 38.7 oranında istemişlerdir.

TABLO:10

Yöneticilere göre, DKAB dersinde konuların ağırlığı hangi noktada olmalıdır?

CEVAPLAR	%	1. derece	2. derece	3. derece	Toplam	İsteme yen
İslam dininin temeli ve uygulamaları		55.8	7.7	2.6	66.3	33.7
Milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular		12.9	27.2	25.9	66.3	33.7
Toplumsal ve sosyal konular		6.4	15.5	19.4	41.6	58.4
İslam ve Türk Tarihi ile ilgili konular		7.7	18.1	11.6	37.7	62.3
Ahlaki konular		5.1	11.6	18.1	35.1	64.9
Bilim-teknik ve din ile ilişkileri		1.3	9.0	14.2	24.5	75.5
İlkokuldaki bilgilerin geniş tekrarı		7.7	1.3	-	9.1	90.9
Başka		1.3	-	1.3	2.6	97.4

Tablo: 10'a göre, müfettişlerin, ders konularındaki ağırlık hangi konularda olmalıdır sorusundaki tercihlerle tüm cevapların ortalaması arasında fazla bir fark bulunmamaktadır.

Ankete katılanlara, ünitelerin düzenlemesi ile ilgili soru da yöneltilmiştir. Verilen cevaplar Tablo: 11'de verilmiştir.

TABLO: 11

Programda inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konularla, ahlaki konular aynı ünite içerisinde karışık olarak mı, yoksa ayrı ayrı üniteler halinde mi düzenlenmelidir?

CEVAPLAR	Öğretmen		Müfettiş		Yönetici		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Ayrı üniteler halinde	171	48.4	32	31.6	31	40.2	234	44.0
Aynı üniteye tüm konular karışık	170	48.1	64	63.3	45	58.4	279	52.5
Cevapsız	12	3.4	5	4.9	1	1.3	18	3.3
TOPLAM	353	100	101	100	77	100	531	100

Tablo: 11'e göre, "programda inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konularla, ahlaki konular aynı ünite içerisinde karışık olarak mı, yoksa ayrı ayrı üniteler halinde mi düzenlenmelidir" sorusuna verilen cevapların yarından az fazlası (% 52.5) aynı üniteye tüm konular karışık olarak yer almalıdır tercihini yaparken, % 44.0 oranında ise ayrı ünitelerde

olmalıdır demişlerdir. Bilindiği gibi, şu andaki yürürlükteki ders programında tüm konular karışık olarak yer almaktadır. Demek ki, mevcut durum çoğunluk tarafından beğenilmektedir denilebilir.

Ankete katılan öğretmenlere hizmet içi eğitim ihtiyacı hissedip hissetmedikleri de sorulmuştur. Verilen cevaplar Tablo: 12’de verilmiştir.

Tablo: 12’ye göre, DKAB öğretmenlerinin % 46.4’ü hizmet içi ihtiyacı hissetmediğini belirtmişlerdir. Hizmet içi eğitimde bir şey öğretilmediğine inananların oranı % 19.2’dir. Sadece dinin inanç, ibadet ve muamelatıyla ilgili konularında ihtiyacım var diyenler, % 13.6, Sadece ahlaki konularda ihtiyacım var diyenler, 8.2 iken, tüm konularda ihtiyacım var diyenlerin 4.8 oranındadır. Buna göre, öğretmenler kendilerinin hizmet içi eğitime ihtiyacı olmadığını düşünmektedirler.

TABLO:12

Hizmet içi eğitim ihtiyacı hissediyor musunuz?

Öğretmen

CEVAPLAR	f	%
Hayır ihtiyaç hissetmiyorum	164	46.4
Sadece dinin inanç, ibadet ve muamelatıyla ilgili konularında ihtiyacım var	48	13.6
Sadece ahlaki konularda ihtiyacım var	29	8.2
Hizmeti içi eğitimde bir şey öğrenildiğine inanmıyorum	68	19.2
Tüm konularda ihtiyacım var	17	4.8
Cevapsız	27	7.6
TOPLAM	353	100

Ankete katılan öğretmenlerin hizmet içi eğitime katılma ihtiyacı hissedip hissetmeme ilgili görüşleriyle, daha önce hizmet içi eğitime katılmaları arasındaki ilişkinin nasıl olduğu Tablo: 13’de verilmiştir.

Tablo: 13’e göre, hizmet içi eğitim çalışmasına hiç katılmayan % 66.8 oranındaki öğretmenlerin, % 30’u aynı zamanda böyle bir ihtiyaç da duymuyor ve % 14.4’ü bu

kursların yararlı olduğuna inanmıyor. Hizmet içi çalışmasına katılan öğretmenler, katılma sayılarının artışına paralel olarak hizmet içi eğitim ihtiyacı duyma oranları da azalmaktadır. Yani katılanların tekrar ihtiyaç hissetmeleri azalıyor. Ancak, daha önce katılanlar, hiç katılmayanlara oranla hizmet içi eğitim çalışmalarında hiç bir şey öğrenilmediği fikrine katılmıyorlar. Yani, katılanlara göre, hizmet içi eğitim yararlıdır.

Tablo: 12 ve % 13'e göre, öğretmenlerin (% 46.4) yarısına yakını hizmet içi eğitime ihtiyacı hissetmiyor ve bunların % 14.4'ü hizmet içi eğitimde bir şey öğretilmediğini söylüyor. Bu, % 14.4'ü ihtiyaç hisseden % 45.8'le toplarsak, % 60.2 yapmaktadır. Buna göre, öğretmenlerimizin % 60.2 gibi bir çoğunluğu hizmet içi eğitim ihtiyacı hissetmektedir denilebilir.

TABLO:13

Öğretmenlerin hizmet içi eğitime katılma ihtiyacı hissedip hissetmeme ilgili görüşleriyle, daha önce hizmet içi eğitime katılmaları arasındaki ilişki

DAHA ÖNCE KATILDI	İhtiyaç hissetmiyor	İnanç, ibadet, muamelelatla ilgili konularda	Ahlaki konularda istiyor	Bir şey öğrenildiğine inanmıyor	Tüm konularda istiyor	Cevapsız	Toplam
Katılmadı	106	27	21	51	11	20	236
%	30.03	7.65	5.95	14.45	3.12	5.67	66.86
1 defa	37	5	4	5	4	4	59
%	10.48	1.42	1.13	1.42	1.13	1.13	16.71
2 defa	12	3	1	5	2	1	24
%	3.40	0.85	0.28	1.42	0.57	0.28	6.80
3-4 defa	3	6	0	2	0	1	12
%	0.85	1.70	--	0.57	--	0.28	3.40
İHL dersleri	5	5	3	5	0	1	19
%	1.42	1.42	0.85	1.42	--	0.28	5.38
Cevapsız	1	2	0	0	0	0	3
%	0.28	0.57	--	--	--	--	0.85

Toplam	164	48	29	68	17	27	353
%	46.46	13.60	8.22	19.26	4.82	7.65	100

SONUÇLAR (ÖZET)

İstenen insan tipini yetiştirmek, yani eğitmek, çağlar boyunca en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Günümüzde bu sorun, gittikçe karmaşık duruma gelmekte ve etkisini daha da yoğun bir şekilde duyurmaktadır. Bunun sonucu olarak eğitim, çok değişkenli deneysel bir bilim olarak ele alınmaktadır.

Artık, yeni yetişen çocuk ve gençlerin en önemli eğitim kurumları okullardır. Çocuklar gittikçe çok küçük yaşlarda okula başlamakta ve uzun süre öğrenimine devam etmektedir. Neredeyse, yeni yetişen nesle, anne babadan çok okul ve çevre etkili olmaktadır. Örgün ve yaygın eğitim kurumlarının başarılı olmaları iyi bir eğitim programına sahip olmaları ve uyguladıkları programları sürekli gözden geçirerek belirlenen eksik ve aksaklıkları düzeltmelerine bağlıdır. Bu da, program geliştirme çalışmaları ile mümkündür. Halbuki ülkemizde hazırlanan eğitim programlarının genellikle hiç bir değişikliğe uğratılmadan yıllarca uygulandığını görüyoruz. Halbuki program geliştirme alanında yapılan çalışmalar öğretmenlere rehberlik yapma açısından oldukça yeterli bir seviyeye gelmiştir. Ancak, mevcut DKAB ders programı program geliştirme ilkelerine uygun olarak hazırlanmış değildir.

“İlköğretiminin İkinci Kademesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programının, Program Geliştirme Açısından Değerlendirilmesi” konulu bu araştırma, temel olarak anket tekniğine dayalı bilgilere dayanmıştır. Bunun yanında, ilgili kaynaklardan elde edilen verilere de yer verilmiştir.

Araştırmanın, evrenini Türkiye’deki tüm ilköğretim okullarının ikinci kademesinde DKAB dersi veren öğretmenler, illerde görev yapan ilköğretim müfettişleri ve ilköğretimin ikinci kademesinde (anketin yapıldığı 1997 yılındaki adıyla ortaokulda) görev yapan okul müdürleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, random (tesadüf) yoluyla seçilen Türkiye’nin çeşitli il ve ilçelerindeki ilköğretimin ikinci kademesinde görevli 353 DKAB öğretmeni, 77 okul müdürü ve 101 DKAB branş müfettişi oluşturmaktadır.

Araştırmada, öğretmen, ilköğretim müfettişi ve okul müdürlerinden elde edilen bilgiler ve literatür araştırması ışığında şu sonuçlara varılmıştır.

1. Ankete katılanların yarısından fazlası, DKAB dersinin tüm okullar için belirlenen genel amacının (%58) ve ortaokullardaki özel amaçlarının (%61) kısmen gerçekleştiği görüşündedir.

2. Dersin amaçlarına tamamen ulaşamamasının sebepleri şöyle sıralanmıştır.

a. Haftalık ders saatinin az oluşu %19.3.

b. Programda konuların iyi belirlenmemesi; % 14.3,

c. DKAB ders programının diğer ders programları ile desteklenmemesi; % 11.2,

d. Öğrencilerin ilgisizliği; % 10.5,

e. Ders programında amaçların iyi belirlenmemesi; % 9.6,

f. Sınıf mevcutlarının kalabalık olması; % 9.6,

g. Araç-gereç eksikliği; % 7.3,

h. Öğretmenin (bilgi ve yetenek bakımından) yetersizliği; % 7.0,

ı. Başka sebepler; % 6.7,

j. Öğretmenin okuttuğu haftalık ders saatinin fazla oluşu; % 2.0,

k. Yöneticilerin ilgisizliği; % 1.9.

3. Ankete katılanların çoğunluğu (% 79.9), bugünkü DKAB ders programındaki amaçların ifade ediliş bakımından, çok genel ve kapsamlı olup öğrenci davranışına dönüştürülmesinin oldukça zor veya kısmen açık olduğu görüşündedirler.

4. Ankete katılanların üçte biri (% 34.2), öğrencilerin DKAB dersindeki tüm konulara aynı derecede ilgili, üçte biri (% 35.5) dersteki inanç, ibadet ve muamelat konularına daha çok ilgi göstermekte ve, % 20.5 oranında ise, öğrencilerin dersin tüm konularına karşı ilgilerinin az olduğunu kabul etmektedir.

5. Ankete katılanların çoğunluğu (% 74.8), DKAB ders programında, konuların ağırlıklı olarak “İslam dininin temeli ve uygulamaları” ile ilgili olmasını istemektedir. Bunu, “milli birlik ve bütünlüğümüzde İslam dininin yerini kavratıcı konular” ve “toplumsal ve sosyal konular” izlemektedir.

6. Ankete katılanların yarısına (% 52) göre, programda inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konularla, ahlaki konular aynı ünite içerisinde karışık olarak verilmeli iken, % 44 oranında ise ayrı ünitelerde olmalıdır.

7. Öğretmenlerin (% 46.4) yarısına yakını hizmet içi eğitime ihtiyacını hissetmiyor ve bunların % 14.4’ü hizmet içi eğitimde bir şey öğretilmediğini söylüyor.

ÖNERİLER

Bu araştırmada ulaşılan sonuçlara dayanılarak, ilköğretimin ikinci kademesi DKAB ders programı ile ilgili öneriler şunlardır:

1. Bu araştırmanın benzerleri, daha geniş kapsamlı olarak yapılmalıdır. Bu çerçevede, daha çok kişinin katıldığı anketler yapılmalı ve yine aynı konuda öğrencilerin, velilerin, eğitim uzmanlarının ve konuyla ilgili resmi ve sivil toplum kuruluşlarının görüşleri alınmalıdır.

2. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programları, çağdaş program geliştirme anlayışına göre yeniden geliştirilmelidir. Bu amaçla, Milli Eğitim Bakanlığı içinde, uygulayıcı öğretmenler, İlahiyatçı bilim adamları, din eğitimi bilimi uzmanları, eğitim psikologları, program geliştirme uzmanları ile öğrenci ve veli temsilcilerinin bulunduğu bir komisyon kurulmalı ve DKAB öğretim programı yeniden geliştirilmelidir. Bu çerçevede, programda, dersin amaçları, davranışları, işleniş ve değerlendirme bölümleri yer almalıdır. Geliştirilecek programda, amaçlar açık-seçik belirlenmeli ve amaçlar öğrenci davranışına dönüştürülebilecek şekilde olmalıdır. Programda, öğretmenlere rehberlik edecek şekilde, öğretim yöntemleri ve araç gereçleri hakkında bilgi veren dersin işleniş bölümü bulunmalıdır. Aynı şekilde, her konunun davranışlarını (bilgi, tutum, beceri vb.) yoklayacak değerlendirme sorularına yer verilmelidir.

3. Mevcut DKAB ders programındaki konular gözden geçirilmelidir. Bu çerçevede, ders konuları, öğrencilerin seviyelerine uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. Yeni programda, tüm ilgililerin görüşleri doğrultusunda fazlalıklar ve tekrarlar çıkarılmalı, yetersiz ve eksik konular ilave edilmelidir.

4. Mevcut DKAB ders kitapları, yeniden ele alınmalıdır. Bu çerçevede, MEB'nin kendi kitapları yenilenmeli ve özel sektöre, biraz daha esnek davranılarak, yarışma havası içinde özgün ders kitapları hazırlama imkanı verilmelidir.

5. Ders kitaplarının yanında, yönetmelikte olmasına rağmen, uygulamaya geçirilemeyen öğretmen kitabı konusunun üzerinde titizlikle durulmalıdır. Bu konuda, din eğitimi bilimcileri de çalışmalar yapmalıdırlar.

6. Din ve ahlak eğitimi ile ilgili, özel öğretim yöntem ve teknikleri geliştirilmelidir. Bu çerçevede, çocukların gelişim basamaklarına göre, şu anda ülkemizde

bilinen genel öğretim yöntem ve tekniklerinin din ve ahlak öğretiminde nasıl kullanılabilceği ile ilgili örneklerin yer aldığı çalışmalar yapılmalıdır.

7. DKAB dersinde kullanılabilcek ders araç ve gereçleri konusunda kuramsal çalışmalar yapılmalı ve bunlar ışığında araç gereçler üretilmelidir.

8. Haftalık ders saatinin azlığından şikayetleri önlemek amacıyla, isteyen öğrenciler için zorunlu dersin yanında seçmeli din ve ahlak dersi konulmalıdır.

9. DKAB öğretmenlerinin, gerek hizmet öncesi, gerekse hizmet içi eğitim çerçevesinde DKAB derslerinde kullanabilecekleri, öğretim yöntemleri, araç ve gereçleri konusunda gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bu çerçevede, DKAB öğretmenlerinin yetiştiği İlahiyat Fakültelerinde bu konular üzerinde özenle durulmalıdır. Hizmet içi eğitim programlarında, ahlaki konuların öğretimi de yer almalıdır.

10. Din ve ahlak öğretimi ile ilgili yeni ve özgün çalışmaların öğretmenlerimize ulaştırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

Acuner, H. Yusuf, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Lise I-II-II Müfredatının Öğretmen ve Öğrenciler Açısından Amaç ve Metod Bakımından İncelenmesi**, YYÜ SBE Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Van 1996.

Aydın, M. Şevki, **Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları**, Kayseri 1996.

Aydın, Mehmet Zeki, **Din Öğretiminde Yöntemler ve Buldurma Yöntemi**, Karakoç Yay., Ankara 1998.

Aydın, Mehmet Zeki, “Program Geliştirme Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı” **Orta Dereceli Okullarda (İmam_Hatip Liseleri Hariç) Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri Sempozyumu Tebliğleri**, Kayseri 1998.

Bayraklı, Bayraktar, **İslam'da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli**, İFAV. Yay., İst. 1989.

Bayraktar, M. Faruk, **İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri**, İst. 1984.

Bilgin, Beyza ve Selçuk, Mualla, **Din Öğretimi**, Ankara, 1991.

Bilgin, Beyza, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Ankara 1980.

Bossing, Nelson L., çev. Necmi Sarı, **Orta Dereceli Okullarda Öğretim**, MEB, İst. 1959.

Büyükkaragöz, Savaş ve Çivi, Cuma, **Genel Öğretim Metotları**, 3.baskı, Konya 1994.

ÇÜ EF, **1. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler**, Adana 1994.

Dam, Hasan, **İlköğretim I. Kademe (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi**, OMÜ SBE Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Samsun 1996.

Defeldre-Hincq, Marie-France, **Définition et Taxonomie des Objectifs Pédagogiques**, Liège (Belçika) 1996.

Demirel, Özcan, **Genel Öğretim Yöntemleri**, Ank. 1992.

- Doğan, Hıfzı, **Analiz ve Program Hazırlama**, Ank. 1982.
- Doğanay, Ahmet, "Eğitimde Yeni Bir Alan: Çabasal Alan", **1. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler**, ÇÜ EF, Adana 1994, c.I, s.163-169.
- Erden, Münire, **Eğitimde Program Değerlendirme**, Ank. 1993.
- Ertürk, Selahattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ank. 1975.
- Eryılmaz, Recep, **Orta öğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma**, MÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. 1995.
- Fidan, Nurettin, **Okulda Öğrenme ve Öğretme**, Ank. 1986.
- Kaya, Mevlüt, "Eğitimde Program Geliştirme Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Geliştirilmesi İhtiyacı" **Orta Dereceli Okullarda (İmam_Hatip Liseleri Hariç) Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri Sempozyumu Tebliğleri**, Kayseri 1998.
- Kurak, İbrahim, **Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programının Değerlendirilmesine İlişkin Ankara İl Merkezinde Bulunan Alan Öğretmenleri ve Öğrencilerin Görüşleri**, AÜ SBE Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Ank. 1987.
- Legendre, Renald, **Dictionnaire Actuel l'Education**, Librairie Larousse, Paris 1988.
- Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Daire Başkanlığı, **Program Geliştirme Modeli**, Ank. 1995.
- Milli Eğitim Bakanlığı, 13 Nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı **Tebliğler Dergisi**.
- Milli Eğitim Bakanlığı, 29 Mart 1982 tarih ve 2109 sayılı **Tebliğler Dergisi**.
- Milli Eğitim Bakanlığı, 30 Ekim 1986 tarih ve 2219 sayılı **Tebliğler Dergisi**.
- Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu, **Program Modeli**, Ank. 1983.
- Milli Eğitim Bakanlığı, **İmam-Hatip Liseleri Öğretim Programları**, Ank. 1985.
- Oğuzkan, A.Ferhan, **Eğitim Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., 2.baskı, Ank. 1981.
- Önder, N.Kemal, **Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler**, Konya 1986.
- Özbek, Abdullah, **Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed**, Konya 1988.
- Peker, Hüseyin, **Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları -Ailede, Okulda, Camide-**, Samsun 1991.
- Sönmez, Veysel, **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, Ank. 1986.
- Taştekin, Osman, , **Öğretmen ve Öğrencilere Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatları (İlköğretim 6.7.8. Sınıflar)**, 19 MÜ SBE basılmamış Y. Lisans Tezi, Samsun 1994.
- Tavukçuoğlu, Mustafa, "İlköğretimde Din Eğitimi ve Program Geliştirme Üzerine Bazı Düşünceler", **S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:3, Konya 1990.
- Tekin, Halil, Eğitimde Ölçe Değerlendirme, 7. Baskı, Ank. 1986.
- Tekin, Nurşen, **Ortaokullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarının Değerlendirilmesi**, AÜ SBE basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara 1986.
- Variş, Fatma, "Program Geliştirmeye Sistemik Yaklaşım", **Eğitim Bilimlerinde Çağdaş Gelişmeler**, A.Ü. Açık Öğretim Fak. Yay., Eskişehir 1991, s.13-19.
- Variş, Fatma, "Programlara İlişkin Temel Kavram ve Tanımlar", **Eğitim Bilimlerinde Çağdaş Gelişmeler**, A.Ü. Açık Öğretim Fak. Yay., Eskişehir 1991, s.4-7.
- Variş, Fatma, **Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler"**, A.Ü. E.B. Fak. Yay. 4.baskı, Ankara 1988.
- Variş, Fatma ve Gürkan, Tanju, "Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

- Programlarının Değerlendirilmesi”, **Eğitim Bilimleri Fakóltesi Dergisi**, c:25, sayı:2, Ank. 1992, s.597-616.
- Yaka, Aydın, “Türkiye’de Sosyal Yapı ve Eğitim Programları”, **1. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler**, Adana 1994, c.I, s.140-149.
- Yıldırım, Ali, “Program Geliştirme Modelleri ve Ülkemizdeki Program Geliştirme Çalışmalarına Etkileri”, **1. Eğitim Bilimleri Kongresi**, ÇÜ EF, Adana 1994, s.150-161.
- Yıldırım, Cemal, **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, MEB, İst. 1973.